

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра фольклористики

ФОЛЬКЛОРИЗМ ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «бакалавр»
студента 4 курсу бакалаврату
освітньої програми
*«Фольклористика, українська мова і література
та іноземна мова»,*
спеціальності – 035 Філологія (спеціалізація 035.09
Фольклористика)
Арсенія Юрійовича СТАЛЬЧУКА
Науковий керівник:
д.філол.н., доц. Олеся НАУМОВСЬКА

«Допущено до захисту»
Протокол засідання
кафедри фольклористики
№ _____ від «_____» _____ 2024 року
завідувачка кафедри _____ (підпис)
д.філол.н., доц. Олеся НАУМОВСЬКА

КИЇВ
2024

АНОТАЦІЯ

Актуальність дослідження полягає у висвітленні глибинного зв'язку творчості Миколи Гоголя з українським фольклором, його впливу на формування світогляду та естетики письменника, а також ролі фольклорних мотивів у його творах. Об'єктом дослідження є український фольклор за часів Гоголя, а предметом – фольклорні мотиви в творчості Гоголя, їхня тематика, образність та художня функція у творах письменника. Мета дослідження – комплексно проаналізувати фольклорні джерела у творчості Миколи Гоголя, виявити їхню специфіку, автентичність, важливість, ґрунтовність та значущість у художньому світі письменника. Завдання дослідження: дослідити вплив українського фольклору на формування світогляду та естетики М. Гоголя; проаналізувати фольклорні мотиви, образи та сюжети у творах письменника; виявити художню функцію фольклорних елементів у творчості М. Гоголя; окреслити місце М. Гоголя в українській фольклористиці.

Методи дослідження:

- історико-біографічний;
- порівняльно-історичний;
- типологічний;
- текстологічний;
- синтетичний.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному та системному аналізі фольклорних джерел творчості М. Гоголя з урахуванням нових фактів та матеріалів, а також у визначенні його впливу на українську фольклористику. Основні висновки дослідження: фольклор відіграв значну роль у формуванні світогляду та естетики М. Гоголя, ставши одним із головних джерел його творчості та невід'ємною складовою їхньої популярності. Письменник широко використовував фольклорні мотиви, образи та сюжети у своїх творах, надаючи їм авторського звучання. Фольклорні елементи виконують важливу художню функцію у творчості М. Гоголя, сприяючи створенню колориту, глибини та емоційної виразності його творів. М. Гоголь зробив значний внесок у розвиток

української фольклористики, збагативши її новими дослідженнями та популяризувавши український фольклор у світі.

Ключові слова: фольклор, М. Гоголь, мотиви, образи, сюжети, смислове навантаження, українська література, світогляд, естетика, сюжети, художня функція.

ABSTRACT

The relevance of the research lies in highlighting the deep connection between Mykola Gogol's work and Ukrainian folklore, its influence on the formation of the writer's worldview and aesthetics, and the role of folkloric motifs in his works. The object of the study is Ukrainian folklore during Gogol's time, and the subject is the folkloric motifs in Gogol's work, their themes, imagery, and artistic function in the writer's works. The aim of the research is to comprehensively analyze the folkloric sources in Mykola Gogol's work, to identify their specificity, authenticity, importance, thoroughness, and significance in the writer's artistic world. Research tasks: to investigate the influence of Ukrainian folklore on the formation of M. Gogol's worldview and aesthetics; to analyze folkloric motifs, images, and plots in the writer's works; to identify the artistic function of folkloric elements in M. Gogol's work; to outline M. Gogol's place in Ukrainian folkloristics.

Research methods:

- historical-biographical;
- comparative-historical;
- typological;
- textological;
- synthetic.

The scientific novelty of the research lies in the comprehensive and systematic analysis of the folkloric sources in M. Gogol's work, considering new facts and materials, as well as in determining his influence on Ukrainian folkloristics. The main conclusions of the research: folklore played a significant role in the formation of M.

Gogol's worldview and aesthetics, becoming one of the main sources of his creativity and an integral part of its popularity. The writer widely used folkloric motifs, images, and plots in his works, giving them an authorial sound. Folkloric elements perform an important artistic function in M. Gogol's work, contributing to the creation of color, depth, and emotional expressiveness in his works. M. Gogol made a significant contribution to the development of Ukrainian folkloristics, enriching it with new studies and popularizing Ukrainian folklore worldwide.

Keywords: folklore, M. Gogol, motifs, images, plots, semantic load, Ukrainian literature, worldview, aesthetics, plots, artistic function

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ПОСТАТЬ МИКОЛИ ГОГОЛЯ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ	9
1.1 Життєпис Миколи Гоголя	9
1.2 Творчість Миколи Гоголя у теоретичних студіях	15
РОЗДІЛ 2. ФОЛЬКЛОРНІ ЕЛЕМЕНТИ У ТВОРАХ МИКОЛИ ГОГОЛЯ	18
2.1 «Вечори на хуторі біля Диканьки»	18
2.2 «Тарас Бульба»	39
2.3 «Вій»	43
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49

ВСТУП

Надзвичайно цікавою та непересічною постаттю в українській культурі є Микола Гоголь - один із найвидатніших письменників ХІХ століття, чії твори стали не лише невід'ємною частиною світової літературної спадщини, але й значущими для розуміння української культури та фольклору. Фольклорні елементи, глибоко вкорінені в його творчість, відображають унікальну етнічну специфіку та національний дух українського народу. *Актуальність дослідження* зумовлена тим, що багато аспектів фольклоризму у творчості Гоголя залишаються недостатньо вивченими, попри значну зацікавленість науковців до його літературного спадку. Фольклорні мотиви і образи, що присутні в творах Гоголя, часто стають ключовими елементами у розкритті змісту та художньої форми його прозових творів. Вони не лише створюють особливу атмосферу і колорит, але й служать засобом передачі глибоких філософських і моральних ідей, української ментальності. Враховуючи постійний інтерес до дослідження національної ідентичності та культурної спадщини, аналіз фольклоризму творчості Миколи Гоголя набуває особливої актуальності. Сучасна наука потребує комплексного підходу до вивчення фольклорних елементів, що дозволить краще зрозуміти популярність, унікальність та самотність фольклорних мотивів у творчості письменника.

Мета роботи – визначити фольклорні елементи у творчості Миколи Гоголя, зокрема у його творах “Вечори на хуторі біля Диканьки”, “Тарас Бульба”, “Вій”, та з’ясувати їхню роль у формуванні образної системи письменника. Це дослідження має на меті розкрити, яким чином фольклорні мотиви та образи впливають на композицію, стиль і зміст гоголівських творів, а також які змісти та сенси вони приховують і як вони відображають культурну спадщину та етнічну специфіку українського народу.

Завдання дослідження - визначити основні типи фольклорних елементів у прозі Гоголя. З’ясувати, як фольклорні елементи змінюються і адаптуються у

творчості письменника, набуваючи нових значень та функцій у контексті наукового дискурсу. А саме:

- класифікація та систематизація фольклорних мотивів, образів та сюжетів у творах Гоголя;
- аналіз образів та мотивів, запозичених з фольклору та їхня трансформація;
- вплив українського фольклору на творчість письменника, специфіка його інтеграції в художню систему Гоголя.

Об’єкт дослідження – твори Миколи Гоголя: “Вечори на хуторі біля Диканьки”, “Тарас Бульба”, “Вій”.

Предметом дослідження є різноаспектні вияви фольклоризму творів Миколи Гоголя, мотиви та образи творів письменника, що базуються на українському фольклорі: персонажі та події, явища, котрі були запозичені з усної народної творчості, народних традицій, які відображають фольклорну спадщину та культурний контекст, з якого черпав натхнення письменник.

Методи дослідження базуються на засадах системного та комплексного підходу. Застосовано історико-біографічний, порівняльно-історичний методи для дослідження фольклорної спадщини за часів Гоголя, а також типологічний, текстологічний та методи синтезу: зіставлення та узагальнення. Це дозволило виявити особливості, проаналізувати зміст, умови та принципи фольклоризму творах Миколи Гоголя.

Результати дослідження демонструють, що Гоголь у своїх всесвітньо відомих творах спирався на вікову спадщину українського фольклору: пісні, казки, легенди, обряди, свята, прислів’я, приказки і т. і. Ці його інновації привернули увагу всього світу до українського фольклору, наших традицій, культури та побуту українців, і, як наслідок, популяризували українській фольклор, надихнувши багатьох людей його вивчати.

Структура роботи – кваліфікаційна робота ОС «бакалавр» складається зі вступу, двох розділів, кожен із яких містить підрозділи, загальних висновків,

списку використаних джерел (43 позиції) та додатків. Загальна кількість сторінок – 52, з них – 48 основної частини.

У першому розділі йдеться про постать Гоголя у науковому дискурсі.

Другий розділ присвячено дослідженню фольклорних елементів у творчості Миколи Гоголя.

У Висновках підсумовано основні результати дослідження.

РОЗДІЛ 1. ПОСТАТЬ МИКОЛИ ГОГОЛЯ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

1.1 Життєпис Миколи Гоголя

Микола Гоголь, який від народження мав прізвище Яновський, народився 1809 року у селі Великі Сорочинці на території сучасної Полтавщини. У цьому мальовничому історичному краю, сповненому духу козацького минулого, він провів своє дитинство. Його мати, Марію Іванівну, яка мала козацьке коріння, видали заміж коли їй було лише 14 років. Вона народила 11 дітей в живих з яких лишився лише сам Гоголь та три його сестри.

Василь Панасович, його батько, був письменником, котрий писав п'єси для домашнього театру, і що важливо, українською мовою. Згодом він став популярним на Полтавщині як автор багатьох комедій, п'єс, віршів. Василь помер коли Миколі було лише 15 років, але його спадщина мала вплив на майбутнього письменника, через що, як вважають дослідники, він і сам згодом почав писати п'єси.

Російський критик Василь Гіппіус казав що у сім'ї Гоголя завжди спілкувалися українською мовою [1, с.12]. Його батько як уже згадувалось вище, писав українські п'єси, а мати, за словами українського вченого Володимира Звиняцьковського, “так ніколи й не опанувала чужої московської мови” [1, с. 14]. Марія Іванівна дуже любила співати народні українські пісні. А бабуся Тетяна Семенівна ще змалечку розказувала онуку багато казок та легенд, які глибоко вплинули на письменника. Особливо йому запам'ятався образ сходів, що дістають до Небес, і по яким піднімаються душі померлих. У майбутньому сходи часто будуть зустрічатися у його творах.

Українські традиції – свята та звичаї запали Миколаю глибоко в душу. Спілкуючись з селянами, він відкрив для себе новий Всесвіт - народних звичаїв, традицій, обрядів та унікальної української ментальності. Згодом, він сам збирав фольклор для своїх майбутніх робіт. Пізніше він писав про українську народну

творчість: “Якби наш край не мав такої скарбниці пісень, я б ніколи не зрозумів історії його, тому що не збагнув би минулого...”; “Моя радість, життя моє! Як я вас люблю! Що всі холодні літописи, в яких я тепер риюся, перед цими дзвінками, живими літописами! Як мені допомагають в історії пісні!..”; “Це народна історія, жива, яскрава, барвиста, правдива, що розкриває все життя народу” [2, с. 45].

Навчався Гоголь спочатку у Полтавському повітовому училищі протягом 1818-1819 років. Вже тоді він здобув репутацію веселуна. Окрім того, з'ясувалося, що він має неабиякі акторські здібності, які по-справжньому розкрились у 1821-1828 роках під час навчання у гімназії Ніжина. Там відбувся дебют Гоголя – актора і режисера в місцевому театрі, Він поставив кілька вистав, зокрема «Урок дочкам» та «Лукавін» [3, с. 37] Особливо вдало йому вдалася жіноча роль злої пані Простакової у виставі «Недоросток». Інший актор цієї вистави К. Базилі, який у майбутньому став відомим публіцистом, згадував: “... Я бачив цю п'єсу і в Москві, і в Петербурзі, але завжди вважав, що жодній актрисі не вдавалася так добре роль Простакової, як її зіграв 16-літній Гоголь”. [4, с.29] Також друг Гоголя Т. Пащенко стверджував: “Думаю, що Гоголь затьмарив би й знаменитих коміків-артистів, якби вступив на сцену” [5, с. 4].

Варто зазначити, що письменник був щиро захопленим українською історією та фольклором. Він часто відвідував базар у передмісті Ніжина - Магерках, там він познайомився з багатьма простими людьми, які стали прообразами його майбутніх творів.

Після закінчення навчання в гімназії Микола Гоголь та його однокласник і близький друг Олександр Данилевський вирушили в турне Полтавщиною. Вони об'їздили майже всі містечка, села і хутори краю. З цієї подорожі письменник отримав чимало інформації, щодо народних свят та весільних обрядів.

У Ніжині він почав писати і навіть опублікував деякі зі своїх перших літературних творів у журналах. Першими були вінші “Италия”, “Две рыбки”, “Новоселье”, “Непогода”, поема “Ганс Кюхельгартен”, сатири “Насмешнику некстати” та ще декілька драматичних творів. На жаль, Гоголь фактично не

публікував твори українською мовою, що мабуть є однією з найбільших трагедій в історії української літератури. Що ж могло відбутися такого, що заставило б письменника відмовитися від рідної мови?

Гоголь отримав виховання в родині українських шляхтичів. Він ріс за дуже складних мовних обставин політичної інтеграції країни до Російської Імперії. В той час будь-які прояви незалежного українства придушувалися. Росіяни ж не сприймали українську літературу, бо вважали українську мовою неосвіченого населення, які просто походять зі специфічного регіону Росії. Твори написані українською вважалися росіянами периферійними до російської літератури. Так сприймали, зокрема, “Енеїду” Івана Котляревського, перший україномовний твір виданий у столиці Росії Санкт-Петербургу 1798 року, тобто лише за 11 років до народження Гоголя. Імперська політика, цензура та централізація освіченості у Петербурзі змушувала багатьох українських письменників писати російською.

Здобути вищу освіту українською мовою, а відповідно і соціальний статус в ті часи було неможливо. Незважаючи на все це, Гоголь вважав українську мову рідною. Окрім вже зазначеного факту того, що протягом свого життя він спілкувався з рідними лише українською, існують і інші підтвердження цієї тези у його листуванні зі своїм українським приятелем, ректором київського університету та великим фольклористом Михайлом Максимовичем. У листі від 20 квітня 1834 року Гоголь називає українську “нашою мовою”. [6, с. 45] Крім того у листі до “маменьки” Микола називав мову Росії не “великоросійською”, як тоді було прийнято, а іноземною: “...Твір мій, якщо колись вийде, буде іноземною мовою...” [7, с. 81]

За свідченням його сучасників, до того, як переїхати до Росії, писав українською мовою. Ще під час навчання в чернігівському ліцеї Гоголь написав епіграму на свого вчителя українською. Однокласник письменника Пащенко писав, що брав участь в українській театральній виставі, авторства Гоголя. [8, с. 10] З цього приводу існує також думка американського критика Джудіта Корнблатта: він переконаний, що у Гоголя була не одна українська п'єса. На жаль, ці п'єси до нас не дійшли. [9, с. 32]

Однак молодий письменник був дуже амбітним і хотів зробити світ кращим. Ще під час навчання в університеті він писав: «щоб бути по-справжньому корисним для людства»: «Я палав незгасним прагненням зробити своє життя потрібним для блага держави, я жадав принести хоча б найменшу користь. Тривожили думки, що я не зможу, що мені перепинять шлях, завдавши мені глибокого суму. Я поклявся жодної хвилини короткого життя свого не втрачати, не зробивши блага». [10, с. 22] З цією метою, після навчання він переїжджає до Петербурга, задля просування кар'єрними сходами.

Скрутне матеріальне становище змусило його піти на чиновницьку службу. У 1829-му виходить його перший твір – поема «Ганс Кюхельгартен». [11, с. 90] Проте ця спроба була невдалою. Твір був погано сприйнятий критиками, але це не спинило письменника. Згодом в «Отечественних записках» з'явилася повість «Басаврюк, або Вечір проти Івана Купала» [26, с. 41]. Саме там, вперше з'являється український фольклор і саме з появою цих творів він стає популярним.

Залишаючись на чужині, думки та мрії Миколи Гоголя тяжіли до Батьківщини. Зокрема, він писав до Михайла Максимовича: “Я захоплююся заздалегідь, коли уявляю, як закипають труди мої в Києві. Там скінчу я історію України й півдня Росії і напишу всесвітню історію. А скільки зберу там легенд, повір'їв, пісень! Якими цікавими можна зробити університетські записки, скільки можна умістити в них подробиць, цілком нових про сам край!” [11, с. 36] 1833 – го року Гоголь також писав йому: “Киньте, насправді, цю кацапію і їдьте на гетманщину. Я думаю те ж саме зробити і наступного року гайнуть звідси. – Дурні ми дійсно, якщо розсудити гарненько. Для чого і для кого ми жертвуємо всім. Їдьмо!...” А в грудні 1833 Гоголь писав своєму другові: “Дякую тобі за все: за лист, за думки в нім, за новини і т. і. Уяви, я також думаю: Туди! Туди! До Києва! До древнього, прекрасного Києва! Він наш, він не їх – чи неправда? Там або довкола нього робилися справи старовини нашої. Я працюю, я всіма силами намагаюся, але на мене знаходить жах: можливо, я не встигну! Так, це славно буде, якщо ми займемо з тобою київські кафедри: багато можна буде зробити

добра. Але мене турбує, що це не здійсниться. Говорять, що дуже багато призначено туди якихось німців. Це також не дуже приємно. Хоч би для святого Володимира побільше слов'ян". [12, с. 3] Але нажаль, не сталось. Але не склалося, писав він: "...Хоча душа дуже тужить за Україною, але треба скоритися..."

1835 року Микола Гоголь викладає на кафедрі історії Санкт-Петербурзького Імператорського університету, та невдовзі залишає посаду викладача. Він вирішив більше не займатися педагогічною діяльністю. Після того Гоголь багато часу присвячував драматургії та комедіям, у чому він також отримав успіх. Цікавою є його соціальна комедія Гоголя "Ревізор", яка висміювала Російську Імперію.

Потому Гоголь рушає у довготривале турне Європою – Італією, Швейцарією, Францією, Німеччиною. Багато мандрує і пише, та навіть на чужині він називав себе українцем і вказував на це у підписах, які залишав у місцевих документах. В Італії Микола Гоголь закінчує роботу над першим томом "Мертвих душ", який побачив світ 1842 року.

Вихід в світ роману став переломним моментом у його житті. Український письменник Петро Голубенко так писав про Гоголя: Після друку «Мертвих душ» і «Ревізора» стосунки з російським соціумом у письменника зіпсувалися. [9, с. 1] Адже Гоголь показав прекрасну Україну, а немов задля контрасту - Російську Імперію з усіма її проблемами. [13, с. 24] Таке порівняння глибоко зачепило російських патріотів. Зокрема, К. Аксаков пише Гоголю, після прочитання "Мертвих душ": "Дивіться, яке страшне, тяжке глузування в кінці цієї книжки: "Русь, куда несешся ты, сама не знаешь, не даешь ответа". [14, с. 38] Інші відверто звинувачували автора в нелюбові до Росії, що в нього серце кров'ю не обливається за її нерадісний стан. Мовляв, подивіться яка страшна Росія і яка гарна Малоросія - і природа і погода не помилувана: вся брудна і мокра.

Голубенко також писав про сумні наслідки реакції тогочасної спільноти: «Під тиском критики і моральним терором російського суспільства Гоголь поставив собі своїм завданням дати у другому томі "Мертвих душ" позитивний

образ Росії, створити позитивний образ російської людини, “обдарованої божественними чеснотами”, або ідеальну російську “дівіцу”, “якої не знайти ніде у світі». [14, с. 11]

Гоголь зненавидів цю свою роботу за неспроможність створених ним образів. Незалежно від того, хотів чи не хотів того автор, його “Мертві душі” були найбільшою тогочасною сатирою на руське життя, котре досягло межі паскудства, мізерності, економічного й духовного зубожіння.

Все своє життя Гоголь писав про Україну і навіть критикував Російську Імперію. Він помер у віці 42 років, коли повернувся до Росії з подорожі Європою. Його смерть та знищення другого тому “Мертвих душ” овіяні таємницями та різними містифікаціями. Офіційна версія, та, що була створена у Радянському Союзі, стверджує, що Гоголь заморив себе голодом через те, що вважав себе одержимим бісами. Ця історія викликає, особисто у мене, сумніви – молодий, амбіційний чоловік навряд чи міг на себе накласти руки через якусь книгу. Певна річ десь у російських архівах зберігаються справжні обставини смерті Гоголя, і колись світ неодмінно дізнається правду.

1.2 Творчість Миколи Гоголя у теоретичних студіях

У дослідників часто виникає запитання: хто винайшов так зване “двоєдушє” Гоголя? І звідки ж тоді з’явилась російська, “альтернативна” точка зору? Відповідь, як і завжди, закладена в історії. Існує аргумент щодо цих тез, який часто можна почути: “Він писав російською – отже він росіянин.” Це те, що ми можемо почути зараз від російських загарбників. Якщо вже оперувати такими тезами, то чи слід, наприклад, російського генерала Власова, що перейшов на бік Третього Рейху перестати вважати росіянином? Це риторичне запитання. Та повернемося до конкретики.

Багато творів Гоголя піддавалися цензурі, яка повністю винищувала усе українське, що було у його творах. Цензори прибравли з повісті Гоголя «Тарас Бульба» все українське, вбудувавши книгу в наратив «русского мира». Росіяни перетворили сюжет і залишили в книзі лише знущальне і образливе слово “Україна”, таке співзвучне в їхньому антиукраїнському світогляді слову “окраїна”. Виходить те, що мільйони українців вивчали у школах, дуже відрізняється від справжнього гоголівського тексту.

Нам відомо про дві редакції повісті. Перша, оригінальна, вийшла в 1835 році у збірці “Миргород”, а вже в 1842-му була опублікована сильно відредагована російськими цензорами версія, яка, на жаль, досі в ходу і вважається «справжньою» повістю Гоголя. Оригінальне видання складалося з двох частин: у першій Микола Гоголь опублікував “Старосвітських поміщиків” і, власне, “Тараса Бульбу”; у другій читачі познайомилися з Вієм і Хомою Брутом, а також дізналися деталі сварки Івана Івановича та Івана Никифоровича.

Та попри все, видатні особистості казали про нього таке: “Жахливе нерозуміння Гоголя можна пояснити... тільки одним: за природою свого духу і творчості він був чужий для великоруської літератури”- Абрам Перець, громадський діяч, винний відкупник, підрядник і постачальник армії і флоту [15, с. 68]. Анна Ахматова: - (тут і далі: переклад українською з мови оригіналу) “Ніхто не може уявити собі Гоголя. Тут все незрозуміле від початку до кінця. З

окремих рис нічого не складається. Навіть Лермонтова легше уявити собі: гусар, зухвалець... А Гоголя - ні за що. І ніколи не зрозуміють. А знаєте, я здогадалася, чому він дружив зі Смирновою: вони обоє безтямлено любили Україну.» [16, с.21] Осип Мандельштам, поет: - “У багатьох випадках навіть відчутно, що Гоголь думає рідною мовою і не намагається перекладати російською, залишивши все в природному стані”. [17, с. 54] Яр Славутич, поет, перекладач, професор Альбертського університету, автор англomовних підручників з української мови, літературно-критичних нарисів, редактор і видавець літературно-мистецького альманаху “Північне Сяйво” в Едмонтоні: - “У письменника формується нова місія – посланництво від імені поверженої в рабство Батьківщини... Він виконав свою місію засобами російської мови блискуче... Українець зробив величезний внесок у сусідню літературу, а подяки жодної.” [18, с. 78]

Незважаючи на те, що Микола Гоголь писав російською і жив у Російській імперії, його можна з упевненістю вважати українським письменником з кількох вагомих причин. Народившись на Полтавщині, в українській родині з козацьким корінням, він з дитинства був оточений українською мовою, культурою та фольклором, що значно вплинуло на його світогляд і творчість.

Твори Гоголя рясніють українськими народними мотивами, легендами, повір'ями та обрядами, про що і буде йти мова в наступному розділі. Він майстерно використовував українську міфологію, говірку та діалекти, створюючи колоритний та автентичний світ на сторінках своїх оповідань. Його роботи мали значний вплив на розвиток української літератури 19 століття, вони надихнули багатьох українських письменників звернутися до національної тематики та мови. Сам Гоголь неодноразово підкреслював своє українське походження та зв'язок з Україною. Він вважав себе українським письменником і пишався своїм корінням.

Один з описів письменника говорить нам дуже багато про його любов до рідного краю: «Який упоющий, який розкішний буває літній день в Україні! Якъ томлющо-парні ті години, коли полудень сияє в тишині и спеці, а сине

незміренне небо, пишною банею нагнувшись по-надъ землею, здається, вснуло, зовсімъ потонувши въ роскоші, обіймаючи и стискаючи її прекрасную въ повітрянихъ обнятяхъ своїхъ! На ёму ні хмариночки; въ полі ні голосочку. Все неначе завмерло; въ-горі тільки, въ небесній глибині, дріжить жаворонокъ, а срібляні пісні летять по повітрянихъ ступеняхъ на закохану землю, та инколи крикъ чайки або дзвяклий голосъ перепела розлягається по степові. Ліниво и безмисло, наче проходжальці безъ ціли, стоять підоблачні дуби, а осліплючі удари сонішнихъ промінівъ запалюють цілі купи малюнково згуртованого листя, накидуючи на інші тінъ, якъ нічъ, темну, по которій тільки за сильнішимъ подувомъ вітру прискає золото. Шмарагди, топази, рубини етеричніхъ комашокъ сиплються по-надъ красі огороди, отінені чепурними сонішниками. Сірі скирти сіна и золоті снопи збіжя обозомъ розтаборяються въ полі скрізь по ёго незміренності. Угнувшись відъ тягару овочівъ широкі віти черешень, сливъ, яблунь, грушъ; небо; ёго чисте зеркало – ріка въ зеленихъ, гордо випученихъ рамахъ... яке-жъ то, повне роскоши и ніги, те українське літо!» [19, с. 19]

Слід згадати також, що Гоголь, впродовж тривалого часу, з натхненням допомагав Михайлу Максимовичу збирати українські пісні для його збірки «Українських народних пісень». Він відшукував для видатного українського науковця маловідомі пісні та допомагав їх класифікувати.

Отже, ґрунтуючись на походженні, вихованні, тематиці творчості, фольклорних мотивах, впливі на українську літературу та самоідентифікації, Миколу Гоголя можна без сумніву вважати українським письменником, який збагатив українську літературу своїми видатними творами та познайомив весь світ з самотнім українським фольклором.

РОЗДІЛ 2. ФОЛЬКЛОРНІ ЕЛЕМЕНТИ У ТВОРАХ МИКОЛИ ГОГОЛЯ

2.1 «Вечори на хуторі біля Диканьки»

Ще з дитинства Микола Гоголь збирав та записував українські пісні, легенди, традиції, обряди, загадки та розваги українців. Всі свої спостереження, всі описи звичаїв, етнографічні свідчення, пісні, легенди і, навіть, малюнки з свого записника «Книги всякої всячини, або Підручної енциклопедії» він використав на сторінках збірок «Вечори на хуторі біля Диканьки» [20, с. 78].

Саме ці дві збірки українських повістей та оповідань зробили його популярним і відомим на весь світ. Над сюжетами «Вечорів» Гоголь працював чотири роки – з 1829 по 1832 -й. Перший том вийшов 1831 року, другий – 1832. Місцем дії оповідань є мальовниче село Диканька на Полтавщині у 17 та 18 століттях, життя його мешканців просякнуте атмосферою українського фольклору та містики. Автором своїх творів Гоголь називає «пасічника Рудого Панька». Саме завдяки такому оповідачеві «з народу» дуже влучно, яскраво і колоритно передається українська ментальність. Немає жодної повісті, де б у письменника не згадувалася українська кухня та традиційні святкові прийоми: вареники, коровай, юшка, гречаники, товченики, путря, пампушки, маковинки з медом, квас із фруктів, кутя, паляниця – все це дуже смачно пахне навіть із сторінок твору. «Варенуху з ізюмом й сливами й на немалому блюді каравай», - пише Гоголь про обрядові напої та їжу, які підносили гостям.

В кожному з оповідань детально описане вбрання українців, котрі мешкають в селі Диканька на Полтавщині, використовуючи їхні первинні назви: китайка, жупан, кораблик, запаска, плахта, дрібушки, свитка.

У «Вечорах» Гоголь майстерно використовує гумор, щоб розважити читачів. Його твори сповнені смішних ситуацій, колоритних персонажів та дотепних діалогів. Містика та фольклорні мотиви відіграють важливу роль у творах збірки. Гоголь описує русалок, відьом, чортів та інших фантастичних

істот. Твори збірки насичені описом українського побуту. Щоб створити атмосферу автентичного українського села, Гоголь використовує прислів'я та пісні, традиції, свята та обряди.

Повість «Сорочинський ярмарок» - одна з найпопулярніших у збірці. Письменник там щедро ділиться враженнями від своїх юнацьких прогулянок ніжинськими Магерками, відтворює колоритних персонажів, вплітаючи їхні історії в канву з легенд, казок, пісень, сюжети з інтермедій та вертепу. Майже всі епіграфи до розділів - з народних казок, переказів, пісень, а деякі з відомих тоді творів - байки «Пан та собака» П. Гулака-Артемівського та «Енеїди» І. Котляревського. Сюжет твору, подібний до казки. Як і в казці, у творі є оповідач, який веде читачів у чарівний світ пригод героїв, а наприкінці повертає читачів до реальності. У цьому творі Гоголя оповідачем виступає дяк Афанасій Іванович. Його образ, вочевидь, запозичений з інтермедії. Він, «отбившись от школы за великовозрастием, увлекается предметами, чуждыми строгой духовной науке, ухаживает за торговками и за паннами, пьянствует». Микола Гоголь часто виводить своїх героїв парами – як в українському вертепі.

В «Сорочинській ярмарці» йдеться про злу мачуху, покійного чоловіка та їхню пасербицю. Зла мачуха заважає шлюбу пасербиці, а подолати перешкоду допомагає чарівний помічник (циган). Історія закінчується весіллям. Можливо, навмисно Гоголь припустився певної неточності: весілля в повісті відбувається в серпні, тоді як цей час в Україні у самому розпалі жнива. Це підтверджують і слова Хіврі: «Де ж ти бачив, щоб добрий чоловік тепер за женихами бігав?».

За сюжетом [21, с. 135] селянин Солопій Черевик, супроводжуваний донькою Параскою та дружиною Хавронею, прибуває на Сорочинський ярмарок з метою продажу пшениці (десяток мішків) та старого коня. Їх зустрічає Грицько, юнак, закоханий у Параску, що призвело до конфлікту з Хавронею. Грицько просить руки Параски у Солопія, який не заперечує, проте Хавроня категорично проти, що призводить до скасування весілля. Грицько звертається за допомогою до цигана, який обіцяє сприяти шлюбу. Власне, циган є одним з ключових персонажів цього твору, яскраво зображуючи український стереотип, усталений

у фольклорі. Про нього навіть кажуть у творі: «Тобі-бъ усе воли та воли. Вашому племени усе-бъ тільки користь, почепити та обманити доброго чоловіка.»

Образ цигана в українському фольклорі, як і уявлення про «чужих» загалом, формується під впливом міфів та реального досвіду спілкування з представниками інших етносів. Спостерігаючи за життям ромів, українці, як і інші слов'янські народи, виокремили певні риси їх характеру та поведінки, які знайшли відображення в різних фольклорних жанрах, насамперед у казках, анекдотах, прислів'ях та легендах. Завдяки появі нових форм фольклору цей список можна доповнити, адже за певними ознаками варіативності та анонімності вони подібні до традиційних. В основі фольклорного образу цигана лежить узагальнення, схематизація та генералізація досвіду спілкування українців з ромами. Ще Іван Франко в своїй роботі «До історії українського вертепу XVIII в.» зазначав, що циган «ласий на їжу і легкий заробіток, самохвалько, злодійкуватий, брехливий і ворожбит». [41, с. 32] Ці риси підтверджуються й багатьма фольклорними текстами. У збірці «Галицько-руські народні анекдоти» В. Гнатюк наводить приклади, що свідчать про злодійкуватість циган. Вони крадуть усе: їжу, одяг, речі – про це засвідчують назви самих фольклорних творів: «Один циган заліз огірки красти», «Пішов циган садовину красти», «Виліз циган на сливку», «Заліз циган в капусту і почав тягати її в мішок». Особливо цигани ласі до сала: «А циган вкрав те сало і хліб від них, відійшов далеко і з'їв», «Злапали були раз циганчука, що вкрав сало». Їх також зображують як хитрих викрадачів взуття, зокрема чобіт. В анекдоті «Змилосоердився» циган, помітивши п'яного чоловіка, вирішує вкрасти в нього черевики, адже п'яний, ймовірно, не помітить [29, с. 350]. В іншому анекдоті циган йде на ярмарок за чобітьми і закладається з шевцем, що викраде у нього товар – і втікає з викраденим. Найчастіше ж здобиччю циган стає худоба: коні, свині, вівці: «На гарячому спіймали цигана, який вкрав вівцю», «Вкрав циган кобилу», «Ішов якимось циган через село та й побачив коня, прив'язаного до плота, взяв його за повід, відв'язав і хоче сідлати». Є записи казки П. Лінтура, яка має назву «Як циган чорта обдурив». Там йдеться про те, що циган обдурив самого

чорта і вкрав у нього свиней. Відтоді з'явилася народна приказка: «Циган і чорта обмане!» Звідси й стереотип про цигана, як злодія: «Що циган, то злодій». [22, с. 201] Власне, у творі ці аспекти демонструються тим, що наприкінці циган краде коня. Однак, у Гоголя циган не є однозначно негативним персонажем, адже він допомагає Грицьку одружитися з Параскою.

Далі за сюжетна лінія наповнюється містикою: відвідувачі ярмарку стурбовані з приводу прокляття, пов'язаного з місцем проведення, очікуючи появи червоної свитки. Кум Солопія розкриває причину: колись чорт, будучи нетверезим у місцевому шинку, заклав свою червону свитку господарю закладу. Через рік, повернувшись за своїм кафтаном, чорт виявляє, що той вже проданий. Розгніваний, він проклинає господаря шинку та вирушає на пошуки свитки. Проте, вона неодноразово змінює власників, приносячи їм нещастя, аж до моменту розрубання на шматки та розкидання по ярмарку.

Чорт, що втратив свій кафтан, блукає ярмарком у пошуках фрагментів, йому залишається знайти лише лівий рукав. Власне чорт - один з найвідоміших персонажів української демонології, який часто з'являється в казках, переказах та художніх творах. В українському фольклорі образ чорта є одним з найвідоміших та найбагатогранніших. Ці істоти, на відміну від своїх похмурих біблійних аналогів - демонів, постають перед нами як пустотливі трікстери, стихійні сили та навіть коханці відьом.

На відміну від людей, чорти не вмирають. Їх може знищити лише грім, тому повалене грозою дерево часто сприймається як місце його проживання. Чорти також бояться свяченої води, яка не вбиває, але завдає їм болю. Тому, щоб захистити оселю, господарі кроплять кожен куток освяченою водою. Чорти не обмежуються одним місцем проживання. Їх можна знайти в розвалених будівлях, на болотах, в дуплах дерев та навіть в тілах людей. Ось один з моторошних прикладів: «В одну молодичку вскочив чорт разом із блином, який вона їла. Він мучив її довго, говорив із неї, а коли один знахар прогнав його, то вона не була вже таки при собі і раз перучи біле, втопилася» [23, с. 14].

В українському фольклорі чорт не завжди виступає як спокусник. Часто він відіграє роль трікстера, який пустує та кидає виклики героям. Наприклад, у іншій повісті цієї ж збірки “Зачароване Місце” [24, с. 48] Гоголь описує, як чорт заманює діда до несправжніх скарбів, які виявляються сміттям. Ось де проявляється його зв'язок з язичницькими віруваннями, де подібні пустотливі духи були звичним явищем. Він належить до нечистої сили і поступається за популярністю лише відьмі. Жоден інший дух не має такого щільного відображення в українській культурі. Образ чорта зазнав значних змін під впливом християнства, втративши частину своїх первісних рис.

Найдавніший опис чорта можна знайти в одному з відомих космогонічних міфів про створення світу. Згідно з записами Володимира Гнатюка, чорт існував ще до створення світу, коли панував хаос. Бог помітив його у піні на водах і забрав із собою, щоб творити світ разом. Чорту було нудно, тому він попросив Бога дати йому товариша. Бог порадив йому змочити палець у воді і стріпнути позад себе. З крапель виникло безліч чортів, які збунтувалися проти Бога. За кару Бог скинув їх з небес. Чорти летіли до землі сорок діб, а коли Бог сказав «Амінь!», вони перетворилися на водяників, лісовиків, болотяників, полевиків та інших злих духів. Чорту притаманні як людські, так і тваринні риси. Він може мати тіло людини, але вкрите чорною шерстю, хвіст та роги. Вночі чорт свище, а його очі палають, як жарини. Ноги у нього тваринні - козячі, пташині або з вивернутими назад колінами, через що він кульгає.

Нерідко чорта зображують з рилом і кігтями. Він може приховувати свої тваринні риси під одягом, перетворюючись на панича або людини в чорному. Чорт також може перетворюватися на собаку, kota, свиню і, взагалі, бути невидимим. Власне, Гоголь використав цю його можливість трансформуватися в повісті: “вночі у вікно хати, де сплять Солопій та Хавроня, вривається свиняча морда, що спричиняє паніку. Солопій, вигукуючи «Чорт! Чорт!» та надягнувши горшок замість шапки, вибігає з дому.” Окрім того, згідно з повір'ями, свійські тварини відчувають присутність чорта. В українських народних віруваннях йому приписують крила, а іноді й здатність нести яйця та колисати дітей. Як лайка в

українській мові вживається ім'я чорта. З його образом пов'язані численні фразеологізми, такі як «чорт з рогами», «полізити до чорта на роги», «жити, як в чорта на крилах», «хитрий, як дідько з хвостом». Існують також приказки, наприклад: «Тату, тату, лізе чорт у хату» - «Дарма, синку, аби не москаль», «Богу молиться, а чорту вірує», «Піп у дзвін, а чорт в калатало». Згадки про чорта збереглися в українській топоніміці: Чортова гора, Чортиця, Чортова печера, річка Чортовець тощо. У сленгу «чорт» означає ненадійну людину або незнайомця. В тюремному жаргоні «чорт» - це людина, що займає найнижчі щаблі в ієрархії в'язнів і виконує найбруднішу роботу.

В українському вертепі чорт є одним з головних персонажів та часто згадується в писемній літературі. Згідно сюжету, зазвичай він з'являється у парі зі Смертю, забираючи душі лиходіїв до пекла. Чорти також можуть одружуватися і народжувати нових чортенят. Крім того, чорт часто виступає другом та навіть коханцем відьом. Цей мотив підкреслює зв'язок чорта з темними силами та магичним світом. Чортами можуть обернутися нехрещені діти, потопельники та самогубці. Окремо виділяється образ чорта у вихорі. Вважається, що вихор виникає, коли чорт (або його донька) грає весілля. В розмові Кум Солопія також описує Жида, який був учасником подій, що спричинили прокляття чорта: „Отъ то то й штука, що на німъ була шапка и рукавиці. Хто ёго розпізнає? Гулявъ гулявъ, а далі прийшлось до того, що пропивъ усе, що мавъ зъ собою. Шинкаръ довго боргувавъ, а потімъ и переставъ. Прийшлось чортові заставити свою червону свитку, мабуть чи не за третину ціни, у Жида, що шинкувавъ тоді на сорочинецькій ярмарці. ставивъ та й каже: „Гляди жъ, Жиде, я прийду до тебе за свиткою якъ разъ черезъ рікъ; пильнуй її!“ и щезъ, неначе въ воду. Жидъ осмотрівъ гарненько свитку: сукно таке, що и въ Миргороді не дістане такого! а червоне якъ огонь, ажъ горить, такъ що й дивитися годі! Але Жидові здавалось маркотно дожидати речинця. Погладивъ свої пейсики та й вдеръ зъ якогось заїзджого пана чи не зъ-пять червонихъ. Ажъ ось разъ, по-надъ вечіръ, приходить якийсь чоловікъ: „Ну, Жиде, давай мою свитку!“ Жидъ зъ разу було й не пізнавъ, а після якъ розгледівъ, такъ и

прикинувсь, що буцівць и на очи не бачивць. „Яку свитку? вь мене нема ніякої свитки! я й знати не знаю твоєї свитки!“ Тоть и пішовь собі; тільки-жь підь вечірь, коли Жидь, заперши свою кучу и перелічивши у скриняхь гроші, накинувь на себе простирало и зачавь по-жидівськи молитись Богові – чує шелесть. Глянь – у всіхь вікнахь повиставлялися свинські риля...“

Як і циган, жид є ще одним відомим національним стереотипом в українському фольклорі. Єврейська меншина в Україні має давню історію. Її чисельність значно зросла в середині ХІХ століття через обмеження місць проживання євреїв у Російській імперії. Це призвело до тісних і тривалих стосунків між українцями та євреями, які знайшли відображення в українському фольклорі. Образ жида з'являється в різних жанрах фольклору У вертепах та колядках образ жида виключно негативний. як ворогів Христа, які прагнуть його стратити. Також існують асоціації з мотивами переслідування Цей мотив накладається на мотив переслідування новонародженого Христа жидами за наказом царя Ірода. «Сі образи зливаються до купи, – зазначає М. Грушевський. – Жиди шукають Христа – мати його ховає. Але zarazом – жиди забирають і ведуть з собою Христа на муки, і мати шукає й розпитує за ним». [42, с. 340] У думах та історичних піснях жиди постають як лихварі, корчмарі, орендарі, які експлуатують українських селян. У Соціально-побутових та жартівливих піснях, казках та анекдотах жиди здебільшого висміюються за свої риси характеру, жадібність, хитрощі. Прислів'я та приказки закріплюють стереотипи про євреїв, їхню ментальність, способи заробітку, релігію. Однак негативне сприйняття євреїв в українському фольклорі ґрунтується не на національних чи релігійних, а на соціальних причинах. Євреїв часто звинувачували в жорстокому визискуванні українських селян. Цей образ часто порівнюється з образом цигана, який в українському фольклорі також має багато негативних рис. Циган сприймається як хитрий, нечесний, лінивий. Важливо зазначити, що український фольклор також містить позитивні образи євреїв, які підкреслюють їхню згуртованість та відданість своїй вірі. Далі за сюжетом, тобто наступного ранку, під час умивання, Солопій знаходить червоний обшлаг свитки, що віщує біду. В

народі вірили, що поява червоної свитки серед людей віщує швидкі неприємності. Одна з прикмет каже: «Червона свитка на ганку - чортова мітка. Рогатий дідько підкине свитку під двері - вірна ознака, що сам незабаром з'явиться». Не дивлячись на те, що твір невеликий з обсягом, у ньому багато колоритних елементів українського фольклору, майстерно і з гумором вписаних у літературний твір. Саме такі історії про чортів та інших демонічних персонажів і були натхненням для Гоголя під час його літературної праці.

Безумовно, не можна не сказати про інший твір у збірці – «Вечір проти Івана Купала», сюжет якого має більше елементів, наближених до сучасного жанру жахів. Гоголь був одним з перших українських письменників, який став використовувати більш “моторошну” частину українського фольклору.

Сюжет розгортається на хуторі, де мешкає наймит Петро. Охоплений палким коханням до Пидірки, доньки заможного козака Якова Коржа, він плекає мрії про одруження. Напередодні свята Івана Купала їхні стосунки стають відомими Коржу, який категорично забороняє Петру навіть думати про шлюб з його дочкою. Тим часом на хуторі з'являється багатий шляхтич, який стає бажаним нареченим для Пидірки. Зневірений Петро, шукаючи розради, вирушає до шинку, де зустрічає Басаврюка - чорта, що хитро перевтілився у людську подобу. Власне, як і в попередньому творі, тут чорт є шкідником, але у цьому випадку він обманює головного героя. Басаврюк, обіцяючи допомогти Петру заволодіти багатством та Пидіркою, веде його до яру, де юнак знаходить квітку папороті та скарб. Проте ці багатства вимагають жорстокої ціни: Петро, піддавшись на підступні чари відьми, позбавляє життя молодшого сина Коржа – Івася: “Туть очи ёго ясно побачили чималу скриню, оковану залізомъ. Уже хотівъ бувъ вінъ достать її рукою, ажъ скринька стала топнуть у землю, и усе глибшъ, глибшъ; а позаду, чувъ вінъ, щось-таке сміялось, мовъ гадюка шипіла. „Ні, не бачити тобі золота, поки не добудешъ крові людської!“ сказала відьма и підвела до ёго дитину, годъ шести, покриту білимъ рядномъ, даючи знать, щобъ вінъ одрубавъ їй голову. Одервянівъ Петро. Чи то жъ легко таки одрізати ні за се, ні за те чоловікові голову, та ще малій дитині! Зъ-серцівъ, смикнувъ вінъ рядно зъ

голови дитини, и що жъ би було? Передъ нимъ стоявъ Ивась. И рученята зложило бідне хлопя на-хрестъ и головку повісило... Якъ скажений підскóчивъ зъ ножемъ до відьми Петро, и вже бувъ заміривсь... „А що ти обіщавъ за дівчину?» - Гримнувъ Басаврюкъ и мовъ кулю посадивъ ёму у спину. Відьма тупнула ногою: синє поломя бризнуло зъ землі; середина її вся освітилась и стала якъ изъ кришталю вилита; и усе, що ні було підъ землею, стало видно якъ на долоні. Червінці, дороге каміня у скриняхъ, у казанахъ, кучами було навалено самісенке підъ тимъ місцемъ, де вони стояли. Очи ёго загорілись... розумъ помутився... якъ одурілий схопивъ вінъ ніжъ, и безневинна кровъ бризнула ёму у вічи... Диявольський реготъ загремівъ одъ-усюди. Страшенні прочвари гуртами скакали передъ нимъ. Відьма, учепившись руками за безголовий толупъ, якъ вовкъ пила зъ ёго кровъ... Усе пішло кругомъ въ голові ёго. Зібравшись зъ силами, кинувъ вінъ на втікача. Усе покрилось передъ нимъ краснимъ цвітомъ. Лісь, якъ у крові, ніби горівъ и стогнавъ... Небо, розпалавшись, дріжало... Огненні пятна, мовъ блискавиці, верзлись ёму въ вічи. Вибившись изъ мочи, добігть вінъ до своєї хатини и якъ сніпъ покотився на землю. Мертвий сонъ склепивъ ёму очи.” Ось така відьма у Гоголя. А в українському фольклорі – вона інша.

На відміну від своїх західноєвропейських аналогів, українські відьми здобувають свої здібності двома шляхами: або за власним бажанням, або успадковують їх. Народні уявлення описують відьму як чаклунку, служницю диявола, володарку надприродних сил. Вона виступає посередником між реальним та потойбічним світами. Етимологія слова «відьма» сягає кореня «відати», що значить «знати». Це свідчить про давнє походження образу в українському фольклорі та існування ще за язичницьких часів особливої касты волхвин жіночої статі, які виконували певні ритуальні дії.

В українському фольклорі відьму ототожнюють з босорканею, ворожкою, знахаркою. Поки люди вірять у Бога та його посланників, на землі, під землею, у воді та на небесах продовжуватимуть існувати демони та інші темні духи. На відміну від більшості міфологічних персонажів (чортів, русалок, домовиків),

відьма не є однозначно демонічною істотою. Двоїста природа відьми зумовлена одночасною приналежністю до двох світів: реального (де вона виступає звичайною жителькою села) та потойбічного (де перетворюється на служницю злих сил потойбічного світу) [26, с. 32]. Маючи подвійне життя, натура відьми стає двоякою: вдень вона більше схожа на людину, вночі її захоплює сила демонічна.

За народними віруваннями, перебуваючи в одному стані, ніколи не втрачає зв'язок з іншим. Існувало повір'я, що саме сьомі доньки в родині ставали відьмами. Їх описували як високих жінок з плямистим обличчям та гачкуватим носом і зморшками на шиї, крючкуватим носом, пушком над верхньою губою, виступаючим підборіддям та маленьким хвостиком. Проте головною відмінною рисою відьми були її очі – надзвичайно великі та виразні. Згідно з народними віруваннями, магичні здібності відьом могли мати два джерела. Жінка могла успадковувала їх від матері-відьми або отримати знання та силу від іншої відьми, найчастіше перед її смертю. Існували також уявлення про те, що певні дії батьків могли призвести до народження доньки-відьми. Якщо мати годувала доньку груддю протягом трьох «Великих п'ятниць» (тобто більше двох років), це вважалося фактором, що сприяє появі відьмування. Народження як матері, так і доньки поза шлюбом також вважалося ознакою схильності до відьомства [28, с. 478].

Відьом поділяють на дві категорії: навчених і вроджених. Вроджені мали маленький хвостик, через який уникали купання та роздягання. Їхній образ можна зустріти й у творах Миколи Гоголя. Навчені відьми хвостиків не мали, частіше були ефектними на вигляд та мали статус удів. Відьми також мали певні особливості. Справжні відьми купалися лише вночі, коли не світить сонце. Вони ніколи не стрибали через багаття, щоб не втратити хвостик (якщо він був).

Відьма постає перед нами з певними характерними рисами та прикметами, що відрізняють її від звичайної людини: хвостик, різьки, крильця. Погляд у відьми описується як незвичайний, запалений, почервонілий, дикий або похмурий. Відьма уникає прямого погляду, а в її зіницях Людина відображається

перевернутою. Загалом, відьма уявляється потворною старою, сивоволоса, з нечесаним волоссям, гачкуватим носом, кістлявими руками, подекуди кульгавою.

В українській міфології відьма може бути жінкою середніх років, досить привабливою та ласою до чоловіків (як у «Вечорах на хуторі біля Диканьки»). При цьому відьмою могли вважати будь-яку жінку, що мешкала одна і мало спілкувалася з оточуючими. Люди вірили що відьми не любили м'яса, але обожнювали вареники з сиром (навіть могли поцупити начинку з чужих). За народним віруванням час від часу вони зліталися на Лису гору (або Лисі гори на Заході України) на кочерзі чи пранику (валику для прання).

Відьми ставали особливо небезпечними під час великих річних свят: Івана Купала, Благовіщення, Пасхи, Трійці, Різдва, Зелених свят тощо. В ці дні вони атакували людей, лякали та переслідували їх. Також вважалося, що відьма могла перекинутися кішку, корову, собаку, жабу, свиню, пташку і навіть, комаху. А ще, ставати неживими предметами, або взагалі – невидимкою. Такими є наші відьми у народному фольклорі.

А у Гоголя у повісті “Ніч проти Івана Купала” чаклунка також перетворюється: спочатку в кота, потім в гарну дівчину і наприкінці в потворну стару жінку. “Левко ставъ пильно вдивлятися у лице її. Живо и сміло уганялась вона за вереницею и кидалася на всі боки, щоби зловити свою здобичь. Тутъ Левко ставъ замічати, що тіло її не такъ світилося якъ у другихъ: у внутрі ёго видко було щось чорного. Наразъ лягся крикъ: воронъ кинувся на одну зъ верениці, захопивъ її, и Левкові привиділося, буцімъ у неї вилізли пазорі а на лицю блиснула злослива радість. „Відьма!“ сказавъ вінъ, наразъ показавши на неї пальцемъ и обернувшись икъ домові.”

В народі ж найбільшою небезпекою, яку несла відьма, вважалася її здатність псувати худобу та красти молоко корів. Для цього вона збирала росу на пасовищах у сорочку, або хустку, а потім вижимала тканину і поїла корову. Іншим засобом було промоклу тканину повісити вдома, після чого з неї починало текти текти молоко. Згідно з народними віруваннями, відьми володіли не лише

темною силою, але й вмiли творити зловісні речі. Деякі перекази свiдчать, що вiдьми могли «забирати» у свиней сало, позбавляючи селян запасiв на зиму. У присутності вiдьми жiнкам не вдавалося напярсти багато пряржі, адже вся нитка йшла на вiдьмацьке веретено, залишаючи людей без одягу. Мiсяць, що слугує сонцем нечистiй сили, стає знаряддям жахливих ритуалiв у руках вiдьом. Щоб навести порчу, вiдьма на повний мiсяць вирушає на кладовище, де знаходять вiчний спокiй самогубцi та втопленики. Зiбравши необхідні атрибути – кругле мiдне дзеркальце, загорнуте в «смертний плат», – вона розгортає дзеркало, спрямовуючи мiсячне сяйво на могилу. Цей ритуал змушує мерця здiйнятися з могили і йти за своїм вiдображенням до хати жертви. Коли вiдьма наводить дзеркало на вiдчинене вiкно чи дверi, мрець проникає в житло, несучи з собою хворобу та нещастя. Тому селяни здавна замикали дверi та вiкна вночі, аби захиститися вiд подiбноi напасти. Однак небезпека чатує й на саму ворожку. Якщо пiд час шляху вiд кладовища до села дзеркало випадає з її рук або мiсяць ховається за хмари, розлючений упир повертається в могилу. Проте його помста не забариться – з кожним повним мiсяцем він буде вiдвiдувати вiдьму, виснажуючи її життєві сили.

Вчений Володимир Гнатюк у своєму науковому дослідженні «Знадоби до української демонології» описує й іншу забавку вiдьом: «Коли чоловік забуде за Бога, вiдьма виводить його на гору, застромлює в землю ніж і каже йому перекинутись через нього три рази; тоді чоловік обростає волоссям і стає вовкулаком». [23, с. 37] Досі на Заході України побутують вiрування про те, що вiдьми можуть наслати посуху, повiнь та інші лиха. Помiтивши дощову хмару, що насувається на село, вiдьма лише трясє фартухом, і хмара негайно опиняється пiд замком у скрині. Щоб змусити хмару повернутися на небо, необхідно облити вiдьму водою. Інший спiсiб – полити водою могилу самогубця, використовуючи стiльки води, щоб вона дійшла до самої труни. Оскiльки вiдьма, шкодячи людям, могла змiнювати свою подобу, iснувало чимало способiв її викриття та знешкодження. Ці звичаї та ритуали мали глибоку мету: захистити односельцiв вiд зла, яке несла вiдьма. Вважалося, що купальське багаття володiє магнiтною

силою, яка притягує відьом, завдаючи їм болю. Відьма, прагнучи позбутися страждань, змушена була прийти до багаття. Відьми, шукаючи поживи, часто проникали в хліви у подібні тварин (жаб, собак). Господарі, помітивши підозрілу тварину, могли пробити їй лапу чи око. Наступного дня людина з подібною травмою ставала головною підозрюваною. Відьма уникала дотику до святих предметів (ікон, хоругви, ризи священика), а також не брала участі в хресних ходах. Це вважалося чіткою ознакою нечистої сили.

Були і інші способи виявлення відьом. Вважалося, що якщо протягом Великого посту щопонеділка відкладати по одному поліну, а на Пасху розпалити з них багаття, то відьма сама з'явиться і попросить вогню. Якщо під час смаження молока на сковороді воно починало пінитися і бризкати, це тлумачилося як присутність відьми. В іншому випадку шматок сирого полотна з дев'ятьма встромленими шпильками відварювали у воді. Якщо вода ставала каламутною, це свідчило про те, що поруч знаходиться відьма. Для захисту від злих чар користувалися різними методами та ритуалами. Свічка, закріплена на воротах та освячена на Стрітіння, мала не пустити відьму до двору та хати. Зуби встромляли в стовпи воріт, щоб відлякати відьму. Кропива та осика, розміщені в дверних щілинах, вважалися дієвим захистом. Вірили, що ніж, покладений на поріг, або інші подібні речі мали проколоти відьму, якщо вона спробує переступити через нього. Малювали хрести на дверях, обсипали двір та хлів маком, обводили косою круг на землі - все це символічно зводило перешкоди на шляху відьми.

Згідно народних уявлень, відьми перед смертю зазнавали жахливих мук, що тривали доволі довго. Існували й вірування про те, як можна дізнатися причину цих страждань та навіть полегшити їх. Щоб побачити, що терзає відьму, рекомендували подивитися на неї крізь хомут, поставлений біля хатнього порогу. Вважалося, що тоді можна побачити бісів, які катують відьму.

Існували й способи полегшити передсмертні муки відьми. Один з них полягав у тому, щоб прорубати над нею стелю, а інший - покласти під голову ніж. Вважалося, що це допоможе відьмі швидше померти. Відомий український етнограф В.П. Милародович зазначав, що перед смертю відьма могла передати

свою силу комусь, наприклад, дочці, яка після цього також ставала відьмою. Фольклорист В.Гнатюк описував народні уявлення про душу відьми. За його словами, душа відьми могла залишати тіло під час сну та йти на «герць» (шабаш). Якщо ж у цей час тіло відьми перевернути головою в протилежний бік, то душа не зможе повернутися, і відьма не прокинеться. В минулому відьом часто піддавали жорстоким покаранням, таким як спалення на вогнищі або втоплення.

Останній офіційний процес над відьмою відбувся у Великобританії в 1944 році. Жертву звали Хелен Дункан, і її звинуватили у чаклунстві через те, що вона передбачила затоплення військового корабля. Ставлення українців до відьом дещо відрізнялося від західноєвропейського. Український етнограф В.П. Милародович пояснював цю поблажливість кількома факторами. Вважалося, що відьми володіють вродженими здібностями, а не зловмисно використовують магію. На відміну від західних вірувань, українська народна свідомість не робила акцент на зв'язку відьом з дияволом. В українській історії не було поширених єресей, а отже, не було й уявлення про «єресь чаклунства». Це призвело до того, що церква не втручалася у справи, пов'язані з відьмами. Як наслідок, в Україні не було масових страт та переслідувань відьом, як це було в Західній та Центральній Європі. Українці звинувачували відьом не у змові з дияволом, а лише за завдану матеріальну шкоду: крадіжку молока, псування худоби, наведення порчі тощо. При цьому не мало значення, чи використовувала відьма магичні методи, чи ні.

Публічні страти відьом в Україні траплялися вкрай рідко, і то під час лих. Іван Франко описував спалення відьом під час епідемії у селі Нагуєвичі. Жертвами ставали як жінки, так і чоловіки (їх вважали упирями). Проте такі випадки були поодинокими. Цікаво, що за допомогою до відьом зверталися представники всіх верств населення, навіть козаки. Відомо, що гетьман Богдан Хмельницький мав «у штаті» кількох відьом.

Варто згадати й про інших відомих українців, які цікавилися магією. Яцко Острянин у замку Говтва звертався до цілої армії чаклунів з проханням зачарувати польське військо. Вацлав Жевуський хотів отримати за допомоги

нечистої сили золото з неблагородних металів. Образ відьми, широко представлений у народних переказах, став цікавим і невичерпним матеріалом для української літератури. Протягом століть уявлення про відьом, оповиті фантазією авторів, лягли в основу етнографічних записів та наукових досліджень.

Так розпочалось висвітлення цієї раніше табуованої теми в художній літературі. Українські письменники, створюючи образ відьми, спирались на народні оповіді та наукові джерела. Цей образ вирізняється подвійністю сприйняття: з одного боку, він породжений страхом перед невідомим та зв'язками відьми з нечистою силою, з іншого - щирим гумором, іронією та несприйняттям всерйоз демонічних уявлень. Бурхливий розвиток образу відьми у літературі пояснюється прагненням людей пізнати світ у всіх його проявах, навіть заборонених. Це призвело до різноманіття уявлень про природу відьми та її місце у світі. Те, що раніше замовчувалось, стало предметом художнього зображення.

Найяскравіше образ відьми втілив у своїх творах Микола Гоголь – він не шкодував фарб, щоб підкреслити її демонічну сутність, але часом його страшні образи стають майже карикатурними, як, наприклад, у «Ночі перед Різдвом». Гоголівська відьма володіє магічними здібностями, спілкується з чортом, літає на шабаші, словом, розбурхує уяву читача. «Пропала грамота» [25, с. 48] є ще одним прикладом зображення відьми від Миколи Гоголя. У цьому творі відьма грає з дідом в дурня на його шапку і життя: „Ладно!“ провизчала одна зь відёмъ, котору дідъ злічавъ за старшу надъ усіми, тому що личина въ неі була ледве чи не красивіща відъ усіхъ: „шапку оддамо тобі, тільки не впершъ, поки заграєшъ зь нами три рази въ дурня!“ Що скажешъ діяти? Козакові сісти зь бабами въ дурня! Дідъ одпиратись, одпиратись, а-далі сівъ. Принесли карти, засмалцёвані, якими тільки въ насъ попівни ворожать про женихівъ. „Слухай же!“ забрехала відьма въ-друге: „коли хочъ разъ виграєшъ – твоя шапка; коли жъ усі три рази зостанешъ дурнемъ, то, не прогнівись, не тільки шапки, але може и світа більшъ не побачишъ!“

Повертаючись до сюжету твору, ми читаємо, що отримавши багатство та згоду Коржа на одруження з Пидіркою, Петро не знаходить душевного спокою. Його мучать жахливі спогади та докори сумління. Він одержимий скарбом, постійно перебираючи його та намагаючись згадати жахливі події. Згодом Пидірка, стурбована станом Петра, звертається за допомогою до старої знахарки. Під час зустрічі з нею Петро впізнає у ній ту саму відьму, якій колись віддав квітку папороті. Квітка також є відомим фольклорним елементом, рослиною, що часто набуває магічних здібностей. У реальності папороть не цвіте, але за повір'ям, лише раз на рік, Купальської ночі вона розпускається, знайти її може лише молодий хлопець, як головний герой повісті.

Охоплений люттю, Петро кидає у відьму сокиру, вбиваючи чаклунку. Намить перед очима Пидірки з'являється привид Івася, а потім зникає й сам Петро. Його скарби перетворюються на жахливі черепи. Після трагічних подій Пидірка приймає рішення постригтися в черниці. Жителі хутора, жахаючись прокляття, переселяються на інше місце. Місцевому священику, доклавши зусиль, вдається вигнати Басаврюка з околиць. Ця історія наповнена символами та фольклорними мотивами, досліджуючи теми кохання, зради, вірності та ціни багатства. Трагічна доля Петра слугує застереженням про небезпеку угод з темними силами.

«Травнева ніч» - це ще одна повість з участю української демонології. За сюжетом на мальовничому тлі українського вечора юнаки та дівчата збираються разом, співаючи пісні. Молодий парубок Левко, батько якого був сільським головою, підходить до хати коханої і піснею кличе свою Ганну. Вона виходить не одразу, зволікаючи через заздрість інших дівчат, зухвалість парубків, суворість матері та ще щось незрозуміле. Левко неодноразово благав батька дозволу на одруження з Ганною, проте той вперто відмовлявся, прикидаючись глухим, як велося в його звичках. Власне, відомо, що колись батько Левка був серед охоронців цариці Катерини, під час її подорожі до Криму і про це він дуже любляв згадувати при нагоді. Нині ж він суворий, кривий, поважний на вигляд і вже кілька років живе вдівцем та підкаблучником у сестри дружини. Ганна

розпитує про хату із забитими вікнами, що віддзеркалюється у мутній воді ставка.

Левко розкажує їй історію про сотника, який жив там з молодою дочкою. Коли сотник вдруге одружився, його дружина зненавиділа пасербницю, знущалась над нею та змусила батька вигнати її з дому. Нещасна дівчина з викого берегу кинулася у воду і стала русалкою, головною над утопленицями. Одного разу вона потягнула у воду мачуху-відьму, але та перетворилася на русалку і таким чином unikнула покарання: „Відьма? Старухи видумали, що зь тої пори всі втопленниці виходили, вь місячну ніч, у панський садъ грітися на місяці, а сотникова дочка зробилась надь ними старшою. Вь одну ніч побачила вона свою мачоху коло ставу, напала на неї и зь крикомъ потягла вь воду. Але відьма и тутъ найшлася. Перекинулася підь водою вь одну зь утопленниць, и черезъ те unikнула нагайки зеленого очерету, якою хотіли її бити втопленниці. Вірь бабамь! Ще розказують, що панночка збирає кождої ночи утопленниць, и заглядає по-одному кождїй у лице, стараючись пізнати, котора зь нихъ відьма; але й до сєго часу не пізнала. А коли попадеться хто зь людей, заразъ заставляє єго вгадувати; а ні, то грозить утопити вь воді. Оть, моя Галю, якъ розказують старі люде!... Теперішній панъ хоче будувати на тімъ місці винницю, и знарощне для-того приславъ сюди винокура... Та я чую гаміръ. Се наші вертаються зь пісень. Прощавай, Галю! Спи супокійно, та не думай обь сихъ бабськихъ видумкахъ“ [30, с. 109].

В українському фольклорі русалки посідають особливе місце серед інфернальних персонажів. Їхній образ сягає корінням у дохристиянські часи, коли людей ховали не на кладовищах, а в природних місцях: лісах, полях, на роздоріжжях, або ж опускали у воду. З прийняттям християнства така практика зберіглася лише для самогубців. В народних віруваннях русалки поставали як душі самогубців чи нехрещених дітей, яким не судилося потрапити до раю. Власне у творі Гоголя “Травнева Ніч” головна русалка, Панночка – також самогубець, втопленица.

Потойбіччя русалок було сповнене блукань, і лише на Зелені свята вони з'являлися з води. Частина русалок селилася в лісах та бавилася там, інші йшли на поля, а треті залишалися у водоймах, зрідка виходячи на берег. Спочатку до них ставилися з повагою, як до добрих духів-опікунів, вбачаючи в них душі предків. Згодом, у народних уявленнях, добрі «прадавні» духи поєдналися з мотивами змін, а нові образи русалок знайшли відображення в баладах. В основі багатьох таких текстів лежить уявлення про людське переродження. Смерть тут часто змальовується евфемістично, а краса та кохання стають причиною фатального кінця. Дія зазвичай розгортається біля води або в ній. Час дії – ніч або її межа з днем.

Образ русалок, присутній у різних варіаціях у багатьох міфологіях, активно використовувався митцями в різні епохи. Найбільшого розвитку та поширення ця міфологема набула на слов'янських, зокрема українських, та західноєвропейських землях, хоча джерела її формування та основа суттєво відрізняються. На відміну від русалок у демонології інших народів, українські русалки не мають подвійної природи. В українській нижчій міфології вони постають як молоді дівчата, жінки або померлі нехрещені діти.

Важливо чітко розрізнити українських русалок з класичними та романськими переказами про подібних істот – сирен, напівжінок - напівриб, адже такі вірування не притаманні українській культурі і походять з художньої літератури, про що свідчать дослідження Ю. Буйських. Русалок зображували як привабливих дівчат з довгим русим або зеленим волоссям, що сягає до колін. Вони часто одягнені у сорочки або прозорі вбрання, прикрашені вінками з осоки та зілля, і не завжди можна відрізнити їх вигляд від звичайних людей, особливо якщо дивитися здалеку. М. Максимович класифікував русалок на три види і покоління. Перший вид, відомий як «первісні, корінні русалки», зображувалися як дорослі дівчата з блідими обличчями і довгим русим волоссям, які мешкали в водах Дніпра. Цей вид також включав дівчат, які загинули у воді або скоїли самогубство, зеленим волоссям. Другий вид, «дівчатасемилітки», представляв дітей, які померли без хрещення, з кучерявим русявим волоссям і в білих

сорочках без поясів. Назва їх вказує на їх вік, адже на Поділлі вважали, що нехрещені діти через сім років можуть стати русалками або мавками. Третій вид, «русалки-німфи», виходили з морських глибин. Українська міфологія не містила образу морської русалки.

Вірування про русалок включали різноманітні статево-вікові категорії, від дітей до старих жінок і чоловіків померлих Русальний тиждень і Трійцю. Найпоширенішим став образ русалки-дитини – так званої потерчати, або страдчати, чи страчуки. На них перетворювалися діти, народжені поза шлюбом, або ті, кого вбила мати, або ж йшлося про душі ненароджених дітей, внаслідок абортів. Так, на Підкарпатті страчуком називали дитину, яку жінка «стратила» (внаслідок абортів) і «поховала без хреста». На Поділлі вірили, що дівчата, які загинули в воді, стають русалками або мавками за сім років після смерті. Традиційно, в піснях про русалок, які співають на Зеленому тижні, є згадки про провину їхніх матерів: «Мене мати породила, на світ білий не пустила, в руки палку дала, щоб русалка була», «Мене мати породила, нехрещену схоронила». [43, с. 351]

Русалки зустрічають людей спонтанно, часто у формі оголених дівчат з довгими волоссям, і вони вважаються істотами майже безтілесними, не належать ні до добра, ні до зла. Русалки, згідно з М. Костомаровим, вважалися істотами, що мають легке, майже безтілесне існування, не відомі ні добром, ані злом. У цьому творі русалка допомагає головному герою одружитися зі своєю коханою в обмін на те, що він допоміг їй знайти мачуху, що при житті unikнула покарання за свої гріхи. Вони, за словами дослідника, майже немов живі об'єкти, уявлені у людському образі. В. Галайчук зазначає, що зустрічі з русалками відбуваються безпосередньо, часто у «ланцюжках» різного віку, від старих до зовсім маленьких. У народних оповіданнях русалки часто виголошують попередження у віршованій формі своїм родичам. У народних віруваннях українців русалки сприймалися як найрізноманітніші істоти – від жіночої статі до асоціацій з духами предків, пов'язаними з поминальними обрядами. Чоловічі русалки відомі також як «русаліми», «русалами» або «росалами».

“Ніч перед Різдвом” є однією з найбільш насичених фольклором творів у збірці «Вечора на хуторі біля Диканьки». Окрім відьми Солохи, яка зваблює багатого козака Чуба та працює разом з чортом щоб обманути коваля Вакулу, повість яскраво і колоритно, з усіма дрібними подробицями та деталями занурює нас в атмосферу українського Різдва – радісного і містичного, з усіма обрядами, традиціями, прикметами та ворожінням. Специфічні слова та мовні вирази дозволяють побачити місце подій і характерні прикмети життя на Полтавщині, з радісною і, одночасно, таємничою магією Святвечора: колядками, вертепом і різдвяною зіркою [31, с. 72].

Тут з’являються мотиви з переказів, які дуже подобалися Миколі ще в дитинстві, коли він мешкав в рідній Василівці. Існували народні вірування, що у Свят вечір землею ходить різна нечисть. Саме в ніч, напередодні Різдва вона найактивніше шкодить хорошим людям, бо, начебто, це її остання ніч існування. В цей період злі сили здатні спричинити негоду, здійняти хуртелицю, збити людину з дороги. «водити» та «закружляти» її. У Гололя тут – чорт вкрав місяць, здійняв хуртовину, а відьма забирала з неба зорі і засовувала їх в рукава.

Автор, майстерно володіючи знаннями українських народних традицій, з неймовірною деталізацією описує різдвяні святкування. З давніх-давен ця подія супроводжувалася різноманітними обрядами та колядуванням. «Ніч перед Різдвом» знайомить нас з юнаками та дівчатами, які ходять з колядками від хати до хати. «Натовпи парубків і дівчат з’явилися з мішками. Пісні полинули, і під кожною хатою неодмінно юрмилися колядники». Колядки - це веселі пісні, приказки, побажання щастя та добробуту господарям. У відповідь з вікон щедро родають гостинці. Ще до сходу сонця всі селяни йдуть до церкви. Тут можна зустріти літніх жінок «в білих суконних свитках», шляхтянок «в зелених і жовтих кофтах, а інших навіть у синіх кунтушах з золотими позаду вусами», дівчат, «у яких на головах була ціла лавка стрічок, а на шиї намист, хрестів і дукатів», а також дворян і простих мужиків з вусами і чубами, «в кобеняк, з-під яких висовувалася біла, а у інших і синя свита». І на обличчях всіх сяє відчуття свята.

Цікавий також образ Вакули, що перехитрив чорта. У українському фольклорі ковалі вважаються позитивними персонажами – мудрими та кмітливими.

«Вечори на хуторі біля Диканьки» - це класика української літератури, яка й досі залишається популярною серед читачів. Ці твори не лише розважають, але й змушують задуматися над вічними темами добра і зла, кохання та вірності, життя та смерті. Твори неодноразово екранізувалися, а також перекладалися багатьма мовами світу. 2018 року на аукціоні Christie's в Лондоні, перше видання збірок «Вечори на хуторі біля Диканьки», видане в Санкт-Петербурзі, в 1831-1832 роках було придбане за 175 тисяч британських фунтів (близько 224 тисяч доларів).

2.2 «Тарас Бульба»

Повість «Тарас Бульба» – один із найвідоміших творів Миколи Гоголя, що побачила світ 1835 року і є однією з частин збірки «Миргород». У ній письменник зображує відважну боротьбу українців проти іноземних загарбників в період 17 століття. У розкритті козацької історії Гоголь спирався на український фольклор, в якому яскраво закарбувалася та доба. Перед тим, як автор взявся за написання твору, він провів величезну роботу і ґрунтовні дослідження не тільки історичних джерел, а й козацького епосу. Фольклор доби Козаччини зберігся в козацьких піснях, думах та баладах. Достеменно невідомо, які саме джерела використовував Гоголь, але за деякими аналогіями, можна зробити певні висновки.

Головним героєм твору є козацький полковник Тарас Бульба. Він - уособлення козацької доблесті, мужності та вірності своїй Батьківщині. Автор створив суворий і жорстокий, але справедливий і чесний образ козака. Для нього найголовніше - свобода України та її народу. Автор рясно використовує у повісті фольклорні мотиви, це додає твору емоційності та виразності. Фольклорні елементи допомагають письменнику краще розкрити образи героїв та передати історичну атмосферу того часу. Так, козацькі пісні відтворюють не шляхетність та героїзм, а й побут Січі. Коли Тарас Бульба звертається тричі до своїх побратимів, виникає аналогія з відомим прийомом у казках. В них триразовий повтор якоїсь дії є чарівним. Число три вважається магічним і тому на третій раз у казці все збувається. З народної думи « Самійло Кішка» про легендарного полководця часів козащини Гоголь списав образ Мусія Шила [34, с. 20].

У відомій народній пісні «Ой, на горі. там женці жнуть», є епізод, подібний до повісті Гоголя: гетьман Сагайдачний згадується, як вояка, який проміняв жінку на тютюн та люльку. Так само, Тарас потрапляє до ворогів, повернувшись за загубленою люлькою, а жінка в нього також була не на першому місці. Сама постать головного героя, за словами Гоголя - збірний, але одним з прообразів став предок відомого мандрівника курінний отаман Війська Запорізького Охрім

Макуха, сподвижник Богдана Хмельницького. Образ Остапа, його героїзм перегукується з мотивами історичної думи «Про Івана Коновченка». «Як плаваючий в небі яструб, давши багато кругів сильними крилами, раптом зупиняється розпластаний серед повітря на одному місці і б'є звідти стрілою на самця перепела, що розгойдується біля самої дороги, – так Тарасів син, Остап, налетів раптом на хорунжого і відразу накинув йому на шию мотузок» [37, с. 101]. Доля Андрія, як зрадника, знаходить аналогію в баладі «Ой був в Січі старий козак»: - «Не схотів вже та той Сава козакам служити, - відклонився до ляшеньків в Польщу паном жити.» [33, с. 64]

Письменник зображує козацькі звичаї, традиції та вірування. Твір має декілька ключових тем:

- любов до Батьківщини та готовність пожертвувати життям за її свободу.
- важливість сім'ї та єднання перед обличчям ворога.
- вірність побратимам, віра та кохання.
- вічна боротьба українського народу проти поневолювачів.

Як вже згадувалося раніше, у розділі 1.(1.2) перша редакція твору піддалась жорстокому зросійщенню. Можемо порівняти мову оригіналу та цензуровану версію.

Оригінал: “Коли Бульба трохи оговтався від удару і глянув на Дністер, він побачив під ногами своїми козаків, що сідали в човни. Очі його заблищали радістю. Град куль сипався зверху на козаків, але вони не звертали жодної уваги і відпливали від берегів. «Прощайте, пани-братове, товариші! - говорив він їм зверху, - згадуйте часом про мене! Про мою долю не турбуйтеся! Я знаю свою долю: я знаю, що мене розшматують на шматки, і що жодного шматочка мого тіла не залишать на землі - та це вже моя справа... Будьте здорові, пани-братове, товариші! Да глядіть, прибувайте на наступного літа знову, та погуляйте, як слід!.. « - удар обухом по голові урвав його мову. Чорт візьми! Та чи є щось на світі, чого б злякався козак? Невелика річка Дністер; а як вітер подує з моря, то хвиля досягає самого місяця. Козаки пливли під кулями та пострілами, обережно

оминали зелені острови, старанно налагоджували вітрило, дружно й розмірено били веслами і говорили про свого отамана.” [40, с. 123]

Зредагована версія: “Коли Тарас Бульба оговтався від удару і глянув на Дністер, козаки вже були на човнах і веслували. Зверху на них сипались кулі, але не досягали. І спалахнули радісні очі в старого отамана. «Прощайте, товариші!» - кричав він їм зверху. «Згадуйте мене й наступної весни прибувайте сюди знову та як слід погуляйте! Що, взяли, чортові ляхи? Думаєте, є щось на світі, чого б побоявся козак? Постійте ж, прийде час, буде час, ви дізнаєтесь, що таке православна руська віра! Уже й тепер чують близькі й далекі народи: піднімається з Руської землі свій цар, і не буде в світі сили, яка б не покорила йому!.. А вже вогонь піднімався над багаттям, охоплював його ноги й розстилався полум'ям по дереву... Та хіба знайдуться на світі такі вогні, муки й така сила, яка б пересилила руську силу! Немаленька річка Дністер, і багато на ній заводів, річкових густих очеретів, мілин і глибоководних місць; блищить річкове дзеркало, оглашене дзвінким клекітом лебедів, і гордий гоголь швидко мчить по ньому, і багато куликів, краснозобих курухтанів та всяких інших птахів у очеретах і на берегах. Козаки жваво пливли на вузьких двовеслових човнах, дружно гребли веслами, обережно минали мілини, збуджуючи піднімавшихся птахів, і говорили про свого отамана.” [40, с. 67]

Зредагована версія: “Коли Тарас Бульба оговтався від удару і глянув на Дністер, козаки вже були на човнах і веслували. Зверху на них сипались кулі, але не досягали. І спалахнули радісні очі в старого отамана. «Прощайте, товариші!» - кричав він їм зверху. «Згадуйте мене й наступної весни прибувайте сюди знову та як слід погуляйте! Що, взяли, чортові ляхи? Думаєте, є щось на світі, чого б побоявся козак? Постійте ж, прийде час, буде час, ви дізнаєтесь, що таке православна руська віра! Уже й тепер чують близькі й далекі народи: піднімається з Руської землі свій цар, і не буде в світі сили, яка б не покорила йому!.. А вже вогонь піднімався над багаттям, охоплював його ноги й розстилався полум'ям по дереву... Та хіба знайдуться на світі такі вогні, муки й така сила, яка б пересилила руську силу! Немаленька річка Дністер, і багато на

ній заводів, річкових густих очеретів, мілин і глибоководних місць; блищить річкове дзеркало, оглашене дзвінким клекітом лебедів, і гордий гоголь швидко мчить по ньому, і багато куликів, краснозобих курухтанів та всяких інших птахів у очеретах і на берегах. Козаки жваво пливли на вузьких двовеслових човнах, дружно гребли веслами, обережно минали мілини, збуджуючи піднімавшихся птахів, і говорили про свого отамана.” [40, с. 69] Суттєва різниця відчувається з першого прочитання. Сьогодні цей варіант зусиллями імперської пропаганди непопулярний, але знайти його можна, наприклад, в академічних виданнях 1950-х років. Та книга, яка відома більшості та за якою зняли пропагандистський фільм 2009 року, була випущена у 1842 році. Невідоме прізвище одного чи кількох конкретних цензорів, хто саме перебрехав початковий текст, але зміни торкнулися всього твору, зіпсувавши як окремі висловлювання, а й сенс, сюжет і мотивацію героїв.

Таких прикладів у його творах багато – цензори намагались вилучити з них українське і Україну, оскільки це було несумісним з імперською ідеологією “русского мира”. Саме такі, перероблені і зрєдаговані версії, дали можливість критикам створити цей міфічний образ “російського Гоголя”.

В будь – якому випадку «Тарас Бульба» - це один із найвидатніших творів української літератури, який зображує героїчну епоху українського козацтва та зберігає народний фольклор і оспівує цінності, які й досі є актуальними для українського народу.

2.3 «Вій»

Готично-містична повість «Вій», написана Миколою Гоголем і вперше опублікована в 1835 році, входить до його збірки повістей «Миргород» [38, с. 81]. Сюжет твору досить моторошний. Три студенти київської бурси – Хома Брут, Тиберій Горобець та Халява – вирушають на канікули. Заблукавши, вони знаходять прихисток на хуторі, де живуть стара жінка та її вродлива дочка. Виявляється, що дочка – відьма, і Хома стає жертвою її прокляття. Після смерті дівчини він змушений протягом трьох ночей читати над нею молитви в церкві. Вночі на Хому нападає жахливий демон Вій, з довгими віями, які закривають йому очі. Хома намагається захиститися, креслячи крейдою захисні кола та читаючи молитви. Він майже перемагає, але в останній момент лякається і кидає освячену свічку. Вій здобуває перемогу, і Хома падає мертвим.

Віра, як і у фольклорі, тут зображується як потужна зброя, здатна захистити людину від зла. Твір демонструє, що страх може бути руйнівною силою, яка веде до трагічних наслідків. У творі фігурує відьма Панночка, хвора дівчина, що стала одержимою нечистою силою. Вночі вона перетворюється на відьму, викликає нечисть і мерців.

Вій – це персонаж української демонології, який уособлює одного з наймогутніших і найстрашніших представників темних сил. Він здобув особливу популярність завдяки творам Миколи Гоголя, де зображується як жахливий монстр з руйнівним поглядом. У народних переказах Вій має жахливий вигляд: старий дід з залізним обличчям, корені замість рук і ніг, тіло, присипане землею. Він сліпий, адже не може самостійно підняти повіки, які спадають до землі. Проте його погляд, коли слуги піднімають йому повіки, є смертоносним для всього живого. Вій мешкає під землею або під скелями і виступає як остання інстанція зла, коли інші нечисті сили не можуть впоратися з завданням. Його слугами виступають чорти, які допомагають йому діяти. Погляд Вія може призвести до смерті людей, тварин, а також до руйнування цілих міст. Зникає він з першими півнями, як і вся нечисть. Варто зазначити, що уявлення про Вія могли

дещо відрізнятися в залежності від регіону. Наприклад, на Поділлі його вважали безжальним руйнівником, який своїм поглядом спалював міста й села.

В народних оповідях наших пращурів Вія інколи називали «шолудивим Бунякою», таким чином ототожнюючи його з ханом половців Боняком, який власне і став прототипом Вія та, можливо, ще й Коція. Хан здійснив низку грабівницьких нападів на Русь у період з 1094 по 1107 роки. Вперше він згадується у руських літописах від 1096 року. Тоді, його орда напала на Київ, спалила Красний двір на Видубичах, княжий двір на Берестові, та приміські Печерський і Кловський монастирі. У 1107 році біля Лубен його військо було розгромлене дружинами давньоруських князів.

Подібним до українського Вія був Балор - персонаж із кельтської міфології. Він мав «згубне око» і вважався в давніх ірландців королем фоморіанів. Етимологія імені «Балор» зазвичай пов'язується з індоєвропейським дієсловом «блискати, світлий» (*bhel), що суперечить його темній функціональній природі. За В. П. Калигіним, імені Балор ближче до балтійської богині смерті Гільтине (літ. *giltine*; латиш. *giltens, dziltine*) і до індоєвропейського дієслова «колоти, поранити, вбивати». Цей корінь зустрічається в кельтських мовах, наприклад, у давньоірландському *at-bail* – «вмирає», і в назві свята Белтейн (*Beltaine*). Існують також спроби пов'язати Балора з грецьким Беллерофонтом («вбивця Беллера») та іншими міфами про змієборців (боротьба Громівника зі Змієм). Лінгвіст А. Ф. Журавльов вважає, що етимологія, пов'язана з «ссяйвом, блиском», не суперечить хтонічному та деструктивному характеру Балора. У найдавнішій версії оповіді, виданій кельтологом У. Стоуксом, ім'я Балора зустрічається у кількох варіаціях: *Valor* – 4 рази, *Volor* – 1 раз, *Valur* – 2 рази. Можливо, його ім'я та характер пов'язані з висловом «пронизливий погляд».

Згідно з переказами, друге око короля-бога завжди було заплющене, оскільки його погляд вбивав усіх, на кого він падав. Це сталося через те, йому в око потрапив дим від чарівного зілля, яке варили волхви. З тих пір його погляд вбиває будь-кого, навіть гігантів та богів. Боги уклали з Балором угоду, що він

житиме лише за умови, якщо його чарівне око буде весь час заплющеним. Однак під час важливих битв Балор наказував чотирьом його слугам піднімати віко, знищуючи ворогів лише одним своїм поглядом [39, с. 82].

Вважається, що обидві міфологічні образи були безпосередньо пов'язані з народними повір'ями про «лихе око» (або вроки, пристріт), тобто вірою в те, що нечисті сили псувають речі та шкодять живим істотам лише поглянувши на них. Дехто з дослідників побачили в українського Вія риси ведійського бога вітру та смерті Ваю, а в декого виникли асоціації з могутнім і грізним авестійським божеством Вата-Ваю. Спільними рисами в божеств тут є здатність керувати вітром- віяти, спричиняти сильні буревії та вихори. Око Вія, як само, як і око Шиви, має ніщивну та руйнівну силу – воно спроможне перетворювати предметний світ на хаос.

Сам Гоголь так писав про Вія: «Вій – це могутній витвір народної уяви. Так звуть українці старшого над гномами, що в нього повіки на очах спускаються аж до землі. Оця вся повість і є народний переказ. Мені не хотілося змінювати його, тому розповідаю майже так само просто, як і сам чув». [32, с. 90]

Гноми, про яких згадує Микола Васильович, – це маленькі створіння з виглядом стареньких чоловічків, які, відповідно до легенд та оповідань, живуть у галицьких горах. У народних оповіданнях говориться, що гноми володіють магічними здібностями, зокрема, вони можуть відчиняти гори та лікувати хвороби. Однією з головних причин, чому гноми так популярні, є їх символічне значення. Гноми вважаються охоронцями місцевості, де вони проживають. У певному значенні вони синонімічні до лісовиків, які також вважаються охоронцями своєї території. Багато туристичних маршрутів в Україні проходять через місця, де, за легендами, живуть гноми. Туристи, які відвідують ці місця, можуть побачити статуетки та зображення гномів, а також дізнатися цікаві історії про їхні здібності та пригоди. Але на Полтавщині немає гір, тому цікаво і незрозуміло, чому саме такий опис Вія отримав Гоголь у себе на батьківщині. Можливо, гномами називали місцевих лісовиків. Як бачимо, збірка "Миргород" Миколи Гоголя пронизана мотивами українського фольклору, що робить її

неоціненним джерелом для дослідження народної творчості та світогляду того часу. Автор майстерно вплітає народні казки, легенди, повір'я та пісні в канву своїх творів, створюючи атмосферу автентичності та динамічний сюжет.

ВИСНОВКИ

Микола Гоголь – видатний український письменник, чия творчість глибоко пронизана фольклорними елементами. Персонажі Гоголя часто ґрунтуються на фольклорних архетипах, таких як хитрий коваль, мудрий дід чи прекрасна дівчина. Гоголь використовує багату українську мову, наповнену прислів'ями, приказками та іншими фольклорними елементами. Використання фольклору не лише робить твори Гоголя більш цікавими та захоплюючими, але й слугує для розкриття важливих тем, таких як боротьба добра зі злом, важливість сім'ї та спільноти, та зв'язок людини з природою. Фольклоризм відіграв значну роль у становленні Гоголя як письменника та у формуванні його неповторного стилю. Завдяки вмілому використанню фольклору Гоголь зумів створити унікальний та автентичний світ, який здобув визнання та любов читачів у всьому світі. Гоголь не лише використовував фольклорні мотиви, але й вносив у них власне бачення та інтерпретацію. Творчість Гоголя мала значний вплив на розвиток української літератури та фольклористики. Гоголь є одним із найвидатніших представників українського романтизму, і його використання фольклору стало одним із ключових елементів цього напрямку. У творчості Миколи Гоголя фольклорні елементи використовуються з великою майстерністю, створюючи унікальний художній світ, що перебуває на межі фольклоризму та авторського мистецтва. Його твори виразно відображають вплив народної демонології, що дозволяє письменнику створювати яскраві та неповторні образи, які репрезентують багатий світ української міфології. Гоголь активно звертається до традицій та звичаїв, які відіграють значну роль у формуванні його літературного стилю. Народні вірування та традиції, що надихнули його, не лише збагатили його художній арсенал, але й дозволили створювати глибокі та багатозначні тексти, що знаходять відгук у серцях читачів. Таким чином, фольклоризм творчості Гоголя виступає важливим елементом, що допомагає зрозуміти глибинні смисли його творів та культурну спадщину українського народу. Фольклоризм творчості Гоголя є не лише декоративним елементом, але й потужним засобом вираження

авторської позиції та світогляду. Через демонологію та фольклорні образи письменник передає своє бачення світу, яке поєднує реальне та фантастичне, земне та надприродне. Образи, такі як відьми, чорт, русалки, глибоко вкорінені в народній свідомості, набувають у творах Гоголя нових відтінків і значень, збагачуючи їх символіку. На рівні фольклоризму творах простежуються традиції та звичаї, характерні для Полтавщини та України загалом. Гоголь детально змальовує побут, обряди та свята українського народу, такі, як, наприклад, Купальська ніч або Святвечір, тим самим відтворюючи атмосферу та дух епохи. Це не лише підсилює художню виразність творів, але й дозволяє читачам зануритися в світ, де межа між реальністю і міфом стає майже невидимою. Таким чином, фольклоризм творчості Гоголя виступає ключовим елементом, що дозволяє глибше зрозуміти його твори та їхню багатозначність. Це не просто художній прийом, а невід'ємна частина його літературної спадщини, що забезпечує неповторність та унікальність гоголівського стилю. Завдяки майстерному використанню фольклорних мотивів, Микола Гоголь створив твори, які залишаються актуальними і цікавими для читачів різних поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Наливайко Д. Первинні образи в творчості Гоголя. *Гоголезнавчі студії*. 1996. Вип. 1. С. 6 – 41.
2. Срезневський І. СПб. Письмо Н.В. Гоголя къ И.И. Срезневскому. *Русская Старина*. Вип. 3. 1892. с. 758 – 759.
3. Урбан В. «ВІН НАШ. ВІН НЕ ЇХНІЙ»: МИКОЛА ГОГОЛЬ. ПОГЛЯД З ХХ ст. Донецьк: *Український культурологічний центр, Східний видавничий дім*. 2013. С. 37-83.
4. Аничков Е. Очерк Пушкинского периода. С. Петербургъ: *Товариство «Бр. А. и И. Гранатъ и Ко»*. 1840. С. 340
5. Голубенко Петро. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. Нью-Йорк: *Українське Слово*. 1987. С. 552
6. Вертій О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70–90-х років. Суми: *Собор*. 2004. С. 448
7. Гарасим Я. Нариси до історії української фольклористики: навч. посіб. Я. Гарасим. Київ: *Знання*, 2009. 301 с.
8. Чернопиский М. Українська фольклористика, словник-довідник. Тернопіль: *Підручники і посібники*, 2008. 448 с.
9. Білецький В. Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Донецьк: *Український культурологічний центр, Східний видавничий дім*. 2013. С. 37-141
10. Константинова К. Гоголь: не всі таємниці розкрито. «Скорей! Скорей! Киев, он наш, он не ихний!» – колись написав Микола Васильович. *Дзеркало Тижня*. вип 10. 2009. С. 5-128
11. Максимович М. Письмо Н.В. Гоголя къ М. А. Максимовичу. Письма Гоголя. Томъ первый. Санкт-Петербург: 1833. С. 253
12. Вертій О. ХІХ століття: монографія. Суми: *Собор*, 2005. С. 486
13. Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко. П. Іванишин. Київ: *Академвидав*, 2008. 392 с.

14. Квітка-Основ'яненко Г. Зібрання творів: у 7 т. Т. 3. Прозові твори. Київ: *Наук. думка*, 1981. С. 87-453.
15. Смирнова Р. ТАЄМНИЦІ БІОГРАФІЇ ГОГОЛЯ. Київ: *Дзеркало Тижня*. 2004. Вип. 6 С. 15-128
16. Самойленко Г. Микола Гоголь і Україна: енциклопедія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. 2020. 696 с.
17. Сурай Ю. Микола Гоголь в історії української культури (до 150-річчя з дня смерті). Одеса: *Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*. 2002. Вип. 12. С. 516–520.
18. Грушевський М. Юбилей Миколи Гоголя ЛНВ. 1909. Т. 45, кн. 3; Єфремов С. Жертва дводушності: До Гоголевого ювілею Київ: *Рада*. 1909. С. 234
19. Маланюк Є. Творчість і національність. Статті про літературу. Київ: 1997. С. 23-265
20. Дереза Л. «Трансформація народної казки у «Вечерах на хуторі близ Диканьки» М.В.Гоголя». Київ: *Література та культура Полісся. Проблеми вивчення творчості Миколи Гоголя: підсумки та перспективи*. 2008. Вип. 45. С. 78 - 85.
21. Гоголь М. пер.: Ксенофонт Климкович. Сорочинецька ярмарка. Львів: *Зь печатні Михайла Ф. Поремби*. 1864. С. 13-54
22. Маланюк Є. «Гоголь - Гоголь». «Сорочинський ярмарок на Невському проспекті» упор. В. Агеєва. Київ: *Факт*. 2003. С. 125
23. Гнатюк В. Знадоби до української демонології. т. II. Львів: *З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка*. 1912. С. 154-223
24. Гоголь М. під ред. Олени Пчілки пер.: Леся Українка, Михайло Обачний, Зачароване місце, Львів: *Заходомъ М. Ткаченка*. 1885. С. 20-56
25. Гоголь М. Гоголь пер.: Ксенофонт Климкович, Пропаща грамота, Львів: *Зь печатні Михайла Ф. Поремби*. 1865. С. 15-54
26. Гоголь М. пер.: Д. Мордовцевъ, Вечір проти Івана Купала, Львів: *Зь печатні Михайла Ф. Поремби*. 1864 С. 21-54

27. Барабаш Ю. Гоголь у літературній свідомості українського зарубіжжя: Нариси сприйняття та інтерпретацій. Київ: *Нові Гоголезнавчі студії*. 2004. вип. 1. С. 22-219
28. Гнатюк В. Документи і матеріали (1871–1989). Львів: 1989. С. 234
29. Гнатюк В. Матеріали до української етнології. Етногр. коміс. Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові. Львів: *З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського*. 1909. С. 15-267
30. Гоголь М. пер.: Ксенофонт Климкович, Травнева нічъ, або втопленниця, Львівъ: *Зъ печатні Михайла Ф. Поремби*. 1864. С. 13-54
31. Гоголь М. пер.: Ксенофонт Климкович, Нічъ передъ Різдвомъ, Львівъ: *Зъ печатні Михайла Ф. Поремби*. 1865. С. 16-54
32. Харченко А. Вій. Із збірника «Миргород». Київ: *Книгоспілка*. 1835. С. 3-23
33. Пісня про Саву Чалого і Гната Голого. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/narod/printout.php?id=13&bookid=1>
34. Дума про Самійла Кішку. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/narod/printout.php?id=14&bookid=2>
35. Барабаш Ю. Сковорода, Гоголь, Шевченко. Київ: 2005. С. 221
36. Самойленко Г. Творча спадщина М. Гоголя на перетині епох. Ніжин: 2009. 210 с.
37. Гоголь М. Миргород. Санкт-Петербург: 1835. С. 30
38. Гнатюк В. Вій (Шолудивий Буняк). Нарис української міфології. Львів: *Інститут народознавства НАН України*. 2000. С. 206–207.
39. Гейштор А. Слов'янська міфологія / Александр Гейштор; пер. з пол. С. Гіріка. Київ: *КЛЮ*. 2014. 415 с.
40. Максимович М. Малороссійскія пѣсни изданія М. Максимовичемъ. Москва: *Въ типографіи Августа Семена, при Императорской Медико-Хирург. Академіи*. 1827. С. 89-234
41. Франко І. До історії українського вертепа XVIII в. Львів: *З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка*. 1906. С. 32-152

42. Грушевський М. Історія української літератури. Київ: 1994. С. 134-178.
43. Смолій В. А. історії України: Україна – Українці. Кн. 1. Київ: *Наукова думка*. 2018. С. 240-608